

AZ ELVÁNDORLÁS HATÁSA A KÁRPÁTALJAI MAGYARSÁG HELYZETÉRE

KARÁCSONYI DÁVID¹ – KINCSES ÁRON²

THE EFFECT OF IMMIGRATION ON THE SITUATION
OF TRANSCARPATHIAN HUNGARIAN POPULATION

Abstract

This study, based on data between 2001 and 2008 from the Office of Immigration and Nationality (Ministry of Interior), examines the migration processes and tries to highlight the decline in the number of Hungarians in Ukraine's Transcarpathian region. Since the start of the new millennium, in the Carpathian Basin, Transcarpathian Hungarians have had the highest emigration rate and consequently the greatest population decline. However in the whole of the Transcarpathian region, as well as in Ukraine, population has declined overall, indicating that it is a demographic problem rather than an ethnic issue. The main component of population decline to the west of the Nagyszőlős-Ökörmező line is natural decrease, whereas to the east of the line it is emigration. Official Ukrainian statistics show that the number of migrants from the Ukraine to Hungary is small. The reason is that these people („double residents”) do not leave their home in Transcarpathia because of the geographical proximity; instead, they mainly became circulatory migrants. The extent of emigration to Hungary indicates that previous population projections significantly understated the decline in the ethnic-Hungarian population in Transcarpathia between 2001 and 2010. Despite the fact that large-scale migration is not likely to lead to a significant shift in the ethnic structure, a vast number of socio-economic and political questions arise. These questions mostly relate to the economic and political incentives (investments, improved transport links, visa approvals) of remaining at home and the alternative of relocation to Hungary (improvement in demographics, taxation, social security).

Keywords: Ukraine, Transcarpathia, emigration, ethnic structure, circulation migration, population projection

Bevezetés

Az 1990-es évek elején még az erdélyi és a délvidéki magyarság drasztikus arányú fogyása volt napirenden (TÓTH P. P. 2002; MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003), mivel a térségben lezajlott konfliktusok – romániai forradalom, marosvásárhelyi pogrom, délszláv háború – jelentős menekültáradatot okoztak. A Románia felől érkező migráció mindmáig a legnagyobb mértékű, ami az 1990-es évek második felétől már főként a kedvezőtlen gazdasági helyzet miatt alakult ki. Az 1990-es évtized migrációs folyamatait alakító délszláv háború véget ért, Románia gazdasági helyzete pedig jelentős mértékben javult, sőt az ország 2007-ben az Európai Unió (EU) tagja lett. A Magyarország és Ukrajna között fennálló gazdasági szakadék sem mélyült tovább, mivel az ezredforduló óta keleti szomszédunknál ugyan alacsony szintről induló, de jelentős fejlődés tapasztalható (DÖVÉNYI Z. – KARÁCSONYI D. 2008). A különbségek azonban továbbra is nagyok, amit csak tetéz, hogy Ukrajna számára hiányzik az euroatlanti integráció perspektívája. Uniós, illetve magyar állampolgárság nélkül a kárpátaljai magyarság számos

¹ Tudományos segédmunkatárs, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 1112 Budapest, Budaörsi út 45. (karacsonyidavid@gmail.com)

² Vezető tanácsos, KSH, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 5–7. (aron.kincses@ksh.hu)

lehetőségből kimarad, mint például a szabad utazás, vagy letelepedés az EU országai-
ban. Hosszabb távon Kárpátalja lesz a Kárpát-medence egyetlen olyan része, ami az
Európát kettészelő „új vasfüggönyön” túl van, azaz minden valószínűség szerint hosszú
távon sem fog az EU, illetve a schengeni övezet részévé válni. Mindez súlyosan érinti
az ott élő magyarság életkörülményeit és kollektív biztonságérzetét.

Az új társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok az ezredforduló után átrendezték a
migrációs tendenciákat és arányokat a Kárpát-medencében. Ukrajna függetlenné válása
óta a magyarság fokozatosan növekvő kivándorlást mutat az anyaország irányába. Emiatt
Kárpátalján a magyarok lélekszáma a 2000-es évtized második felére gyorsabban fo-
gyatkozott, mint a szomszédos országok bármelyikében. Írásunk az elvándorlás prob-
lémájára igyekszik rávilágítani, ami a Kárpátalja demográfiai, etnikai helyzetét bemutató
korábbi publikációkban (MOLNÁR D. I. 2005, 2009; MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003,
2004, 2005; FODOR GY. 2003, 2004, 2005; KOCSIS K. et al. 2006; KÉSZ A. 2008) is fontos
helyen szerepelt. Ez a dolgozat azonban a legújabb, település szintű adatok feldolgozá-
sán alapul, amelyeket a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) gyűjtött össze.
Az elvándorlás tágabb összefüggéseiről – az elemző, tényfeltáró kutató szerepéből ki-
bújva – a tanulmány végén mutatjuk be eredményeinket.

Kárpátalja demográfiai sajátosságai: a regionális és az etnikai dimenzió

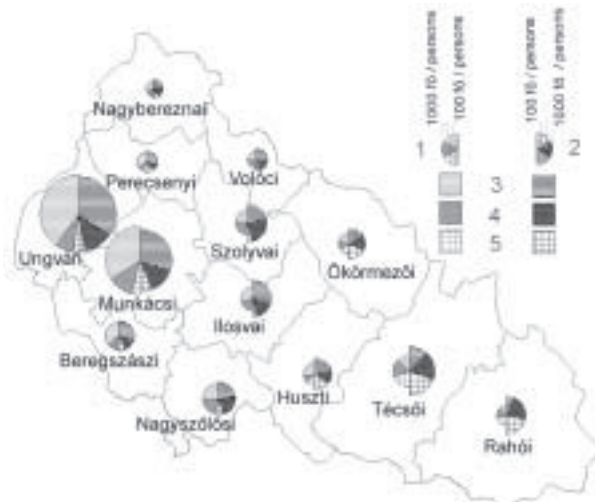
A népességvesztés Ukrajna egészét sújtja, mivel az ország a függetlenné válás óta
mélyreható demográfiai válságba került. A legutóbbi két népszámlálás között (1989–
2001) a lakosság mintegy 7,5%-kal, azaz 3,8 millió fővel csökkent. A népességszám
csökkenéséért a hivatalos népszámlálási statisztikák szerint csupán egynegyed részben
okolható a kivándorlás, javarésze a nagymértékű természetes fogyással magyarázható.
A népességszám csökkenése különböző mértékben sújtotta az egyes régiókat. Nyugat-
Ukrajnában, ahol a nagyobb városok (pl. Ungvár) népessége növekedett, a vidéki térsé-
gek népességvesztése is mérsékeltebb volt, sőt a Kárpátok (Kárpátalja, Bukovina, Hucul-
vidék) vidéki térségeit természetes népességnövekedés jellemezte. Kárpátalja demográfiai
helyzetét tekintve a legkedvezőbb adottságú megye egész Ukrajnában, akár az eltartási
arányt (idős korúak és gyermekkorúak/munkaképes korúak*100), akár az öregedési in-
dexet (idős korúak/gyermekkorúak*100) vesszük figyelembe.

Kárpátalján nagyjából a Nagyszőlős–Ökörmező vonaltól keletre, a történelmi Ugocsa
és Máramaros vidékén, ahol továbbra is pozitív természetes szaporulat a jellemző, a te-
lepülések nagy részében nőtt a népesség 1989 és 2001 között (MOLNÁR J. – MOLNÁR D.
I. 2003; KOCSIS K. et al. 2006). A nagyarányú elvándorlás miatt azonban a térség népes-
sége a 2000-es években már fogyásnak indult. A határmenti, javarészt magyar lakta be-
regzsázi járás településeinek többségében a teljes időszakban a népességvesztés volt a
meghatározó (MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003; KOCSIS K. et al. 2006). A legnagyobb
népességvesztés Kárpátalja északi, hegyvidéki térségeit (a Bojkó- és Lemkóvidéket)
érintette, ahol egyes települések az utolsó két népszámlálás között lakosságuk több mint
egy tizedét elveszítették (MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003; KOCSIS K. et al. 2006).

Ukrajnában – mint sok más országban – a népességszám-változás regionális szinten
a vidéki területeken jellemző természetes fogyásának, valamint a lakosság nagyvárosok-
ba való bevándorlásának az eredője. Kárpátalján ezzel szemben a természetes szaporodás
– vagy a kisebb mértékű természetes fogyás – mellett a nagyarányú el- és kivándorlás-
nak van meghatározó szerepe. Kárpátalja volt Ukrajnában a migráció által legerősebben
érintett megye 2003 és 2006 között. Különösen nagy volt a jelentősége a nemzetközi

migrációnak, ami azonban csak részben tudható be a magyar etnikumú lakosság magasabb migrációs hajlandóságának. Ez ugyanis Kárpátalja keleti, tradicionális népességkibocsátó ruszin lakta térségeire még inkább jellemző. A hivatalos ukrán statisztikák (Derzhkomsztat, Ukrajna Állami Statisztikai Bizottsága) persze elgondolkodtatók. Azok szerint ugyanis a Kárpátaljáról a nem FÁK országokba való kivándorlás 2003 és 2009 között (kb. 4700 fő) meg sem közelíti a Magyarországon 2001 és 2008 között Kárpátaljáról érkező és tartózkodási engedélyért folyamodó, ukrán állampolgárok számát (kb. 7000 fő – BAH adatok). Az ukrán adatok vélhetően jóval a valóságos szint alatt maradnak. A Magyarországon tartózkodók – a viszonylag kis térbeli távolság miatt – nem hagyják föl kárpátaljai lakhelyüket, hanem a kedvezőbb munka- és határátlépési lehetőségek miatt folyamodnak tartózkodási engedélyért, így az ukrán oldalon kivándorlóként nem jelennek meg a statisztikákban. Ez azért is lehetséges, mivel a magyarországi tartózkodási engedély igénylése és intézése kizárólag a magyar állam külképviseleti szerveihez, illetve a BAH-hoz köthető, azaz független az ukrán hivataloktól, így az elköltözéseket, kijelentkezéseket regisztráló helyi adminisztrációtól. Kissé sommásan megfogalmazva a kettős állampolgárság alternatívájaként tehát a kárpátaljai magyarság a „kettős tartózkodást” kénytelen választani. Persze az is igaz, hogy akik a végleges letelepedés szándékával hagyják maguk mögött Kárpátalját, azoknak sincs semmilyen adminisztratív kötelezettségük az ukrán szervek felé. Így a két csoport megkülönböztetése nehézségekbe ütközik. Vizsgálatainkban a Magyarországon tartózkodó ukrán állampolgároknak így az egy évnél hosszabb időre szóló engedéllyel rendelkezőket tekintettük.

A hivatalos ukrán adatok szerint Kárpátalja nyugati területén Ungvárt és Munkácsot jellemezte a legintenzívebb migráció 2003 és 2005 között, ahol a legnagyobb jelentőséggel a Kárpátalján belüli – járások, vagy ukránosan rajonok – közötti vándorlás bírt (1. ábra). Csupán ebben a két járásban volt pozitív a migrációs egyenleg, ahol a más

1. ábra Migrációs folyamatok Kárpátalja járásaiban (2003-2005). 1 – bevándorlás; 2 – kivándorlás; 3 – járások között (intraregionális); 4 – ukránjai régiók között (interregionális); 5 – országok között.

Az ungvári, munkácsi és beregszászi járások a bennük lévő rajon jogú városokkal összevontan szerepelnek.

Szerkesztette: a Derzhkomsztat adatai alapján KARÁCSONYI DÁVID.

Figure 1 Migration in Rayons of Zakarpattia oblast (2003-2005). 1 – in-migration; 2 – out-migration; 3 – between rayons of Zakarpattia (intraregional); 4 – interregional (between oblasts); 5 – international.

Uzhgorod, Mukachevo and Beregovo rayons are aggregated with their cities of oblast subordinated.

Ed. by DÁVID KARÁCSONYI after Derzhkomsztat data.

régiókba, illetve más országokba irányuló jelentős nettó kivándorlást a Kárpátalja más járásából való bevándorlás ellensúlyozza. Az Ungvár környéki falvak népességének természetes fogyását is a nagyarányú bevándorlás ellensúlyozza, ide 1989 és 2001 között több mint 3 ezer betelepülő érkezett (MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003). A határ menti, alföldi területeken, ahol főként magyarok élnek, a nemzetközi (Magyarország felé irányuló), illetve a Kárpátalján belüli migrációnak volt döntő szerepe. Az ukrán statisztikákban regisztrált elvándorlók számából azonban kitűnik, hogy az a Magyarországon tartózkodó migránsokat nem foglalja magában (1. ábra).

Kárpátalja keleti, máramarosi térségeiben, a técsői, a huszti, a rahói és az ökörmezői járásokban volt a legkisebb jelentősége a régió belüli migrációnak, illetve a legnagyobb szerepe a nemzetközi vándorlásnak, amely főként Németországba, az USA-ba és Csehországba irányult (MOLNÁR D. I. 2005; GEREÖFFY A. 2006). Az ukrán statisztikák szerint a legnagyobb mértékű elvándorlás is ezeken a területeken volt jellemző, ráadásul az innen elköltöző népesség döntő többsége nem más kárpátaljai járásokban, hanem vagy az ország más régiójában, vagy külföldön települt le. A migrációs folyamatokban a legkisebb mértékben az északon elterülő nagybereznai, volóci és perecsenyi járások vettek részt.

Mindez egyértelműen mutatja, hogy Kárpátalja különböző etnikai csoportjait hasonló demográfiai tendenciák jellemzik. A különbségek sokkal inkább regionális jellegűek: más vonások ütköznek ki a Nagyszőlős–Ökörmező vonaltól keletre és nyugatra, továbbá maga Kárpátalja is eltér a belső ukrain területektől.

A kárpátaljai magyarság elvándorlásának és fogyásának becsült mértéke

A 2001. évi népszámlálás idején 151 533 fő számláló kárpátaljai magyarság közel fele élt olyan településen, ahol a magyarok aránya meghaladta a 80%-ot, míg ötödük élt olyan helyen, ahol a magyarság aránya a 20%-ot sem érte el (KOCIS K. et al. 2006). Mintegy 80 településen a magyarság abszolút többséget alkotott, további 27 településen aránya meghaladta a 10%-ot, azaz térbeli elhelyezkedése erős koncentrációt mutatott.

2001-ben Kárpátalja 265 településéről tartózkodtak Magyarországon. Ezeknek majd a fele többségi, vagy jelentős kisebbségi magyarsággal rendelkező település volt. A kárpátaljai településeken a magyarok aránya és a Magyarországra elvándoroltak aránya között igen szoros korreláció mutatkozott ($r=0,7$), azaz a kibocsátó terek javarészt azok a települések voltak, ahol a magyarok éltek. Ez a kapcsolat 2001 és 2008 ($r=0,8$) között még szorosabbá vált, azaz 2001 után még inkább a magyarlakta települések jelentették a kárpátaljai kibocsátás forrását. Másik fontos tényező, hogy az Ukrajnából hazánkba érkezett migránsok 90%-a Kárpátaljáról, 80%-a pedig a határ menti beregszászi, nagyszőlősi, munkácsi és ungvári járásokból származott. Ebből minden kétséget kizáróan kijelenthetjük, hogy az Ukrajnából Magyarországra felé irányuló migrációban döntően magyarok vesznek részt (GEREÖFFY A. 2006, MALYNOVSKA, O. A. 2006).

2008. január 1-jén 17 289 ukrán állampolgár tartózkodott Magyarországon, továbbá 1993 óta 10 299 fő vált magyar állampolgárrá. Ezeknek túlnyomó része magyar anyanyelvű volt. Összességében a 15 év alatt majdnem 30 ezer ukrán állampolgár települt át Magyarországra a hivatalos KSH statisztikák szerint. Azt nem tudjuk megmondani, hogy a Magyarországon tartózkodó ukrán állampolgárok közül ténylegesen hányan vallották magukat magyarnak, ám a kivándorlási tér és az etnikai tér átfedtségéből következtetve a hazánkban tartózkodó ukrán állampolgárok legalább 80%-a magyar nemzetiségű

volt, ami mintegy 7 ezer főt jelentett 2001-ben, illetve mintegy 13–14 ezer főt 2008-ban. Arra vonatkozóan, hogy a már magyar állampolgárságot szerzett ukrán állampolgárok milyen nemzetiségűnek vallják magukat, a KSH önkéntes adatgyűjtéséből nyerhetünk adatokat („A magyar állampolgárság megszerzése” című 1960-as OSAP számú kérdőív). A kérdőív kitöltöttsége 80% körüli, és ennek alapján a fent említett arány értéke 90–97% között ingadozik. KÉSZ A. (2008) a „Magyarországra települt személyek” körében mintegy 70%-ra becsüli a magyar anyanyelvűek arányát. A Magyarországra az 1990-es években áttelepült kárpátaljai magyarság létszámára igen eltérő becslések vannak, amelyek 5 és 30 ezer fő között mozognak (MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003). De még a 30 ezer főre becsült felső határ is igen alacsony értéknek tűnik, mivel ekkora létszámot a hivatalos magyar statisztikák is igazolnak. Ennél valójában jóval magasabb lehet a Magyarországon tartózkodó kárpátaljaiak száma, ha ahhoz az illegális migránsokat is hozzávesszük. Ez ugyanakkor a teljes létszámot csak kis mértékben befolyásolja, mivel ezen a téren Magyarország sokkal inkább a tranzitország szerepét játssza. Az illegálisan Magyarországon tartózkodó ukrán állampolgárok száma ennek alapján valószínűleg 10 ezer fő alatt marad (FUTÓ P. 2009). Más kérdés az illegálisan munkát vállaló kárpátaljaiak száma, ami ennél jóval magasabb. Esetükben azonban zömmel a határon át napi, vagy heti szinten ingázó mezőgazdasági idénymunkásokról, vagy építkezéseken foglalkoztatottakról van szó, akik eredeti lakhelyüket értelemszerűen csak rövid időre hagyják el (BALCSÓK I. – DANCS L. 2001; BARANYI B. – BALCSÓK I. 2004). Ennek mértékére utalhat, hogy a vízumkényszer 2003-as bevezetése előtt naponta nagyjából 13 ezren lépték át a határt Ukrajna felől, illetve az ukrán statisztikák szerint mintegy 150 ezer kárpátaljai (nem csak magyar) ingázik hosszabb-rövidebb időközönként az ország határain kívülre munkát vállalni (GEREÖFFY A. 2006; MALYNOVSKA, O. A. 2006). Egyes becslések szerint az 1990-es években egész Ukrajna munkaképes korú népességének legalább 20%-a külföldön kereste a megélhetést, legtöbbször illegális módon (SHAMSHUR, O. 1998).

Ha a BÁH adatait vesszük alapul, akkor elmondhatjuk, hogy míg 2001-ben a kárpátaljai magyarság 3–4%-a tartózkodott az anyaországban, addig ez az arány 2008-ra bőven megduplázódott és 8–9%-ra növekedett. Ha ehhez hozzávesszük az időközben magyar állampolgárrá vált, magyar etnikumú egykori ukrán állampolgárokat (9 ezer főt), akkor ez összesen a kárpátaljai magyarság majdnem 15%-át jelentette. Tehát csupán az elmúlt hét-nyolc esztendőben a másfélszáz éves kárpátaljai magyarság 5–6%-a hagyta el szülőföldjét, és költözött át az anyaországba.

Ebben az időszakban a kárpát-medencei magyarság körében a kárpátaljaiak hagyták el legnagyobb arányban lakóhelyüket A környező országok NUTS-3 szintű régiói közül, ahol a magyarok lélekszáma az ezredforduló környéki népszámlálások idején legalább az 5 ezer főt elérte, 2001 és 2008 között a legnagyobb áttelepülés az anyaországba Bákó megyét jellemezte (20%), ami nagyjából a Csángóvidékkel esik egybe. A második legnagyobb arányú kivándorlás a kárpátaljai magyarságot érintette az ezredforduló után: a huszti, a nagyszőlősi, a munkácsi, a beregszászi és ungvári járásokban az áttelepülők aránya a helyi magyar közösség teljes létszámához viszonyítva 3–8% volt. Csak ez után következtek azok a térségek, amelyek az 1990-es években a legnagyobb arányú kibocsátók voltak: a szerbiai észak-bácskai, illetve észak-bánáti körzet, Erdélyben Szilágy, Fehér, Maros, Kovászna, Hargita és Kolozs megyék.

Még megdöbbentőbb a kárpátaljai adat, ha az előző időszakot vesszük figyelembe: a két legutóbbi népszámlálás (1989, 2001) közötti 12 évben a magyarság létszáma Kárpátalján mintegy négyezer fővel, azaz alig 3%-kal csökkent (MOLNÁR J. 2006). A közel 5 ezer fős elvándorlást gyakorlatilag teljesen ellensúlyozni tudták a pozitív asszimilációs folyamatok – a politikai helyzet kedvezőre fordult, a cigányság magyarnak vallotta ma-

gát stb. (MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2003; KOCSIS K. et al. 2006) –, vagyis gyakorlatilag csak a magyarság természetes fogyása jelent meg veszteséggént. Az 1990-es években tapasztalható pozitív asszimiláció tehát rendkívül sajátos társadalmi-politikai helyzet eredményeként jelentkezett (MOLNÁR J. 2006), ami a 2000-es években már minden bizonnyal nem lesz jellemző, sőt a beolvadás inkább ellentétes irányú lesz (MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2005). Emellett a természetes fogyás egész Ukrajnában, így a kárpátaljai magyarság körében is felgyorsult.

A kárpátaljai magyarság 2010. évi létszámára, azaz nagyjából a következő népszámlálás idejére vonatkozó becslés (MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2005) az elvándorlás hatására bekövetkező fogyást mintegy 3–4 ezer főben (2–3%) jelölte meg, ami jóval elmarad az általunk becsült értéktől. Véleményünk szerint – a BAH adatok tükrében – 2001 és 2010 között a kárpátaljai magyarság lélekszáma az elvándorlás miatt összességében legalább 7–8%-kal csökken. Ehhez hozzáadódik az egész Ukrajnát jellemző természetes fogyás (MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2005 szerint 2–3%, de ez elég optimista becslésnek tűnik), illetve az asszimilációs veszteség (MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2005. évi becslése alapján 2%). Ez összesen 10–13%-os, azaz kb. 15–20 ezer fős csökkenést fog eredményezni a korábbi évtized 3%-ával (4 ezer fő) szemben. MOLNÁR J. és MOLNÁR D. I. (2005) előszámításában a magyarság fogyása kisebb mértékű, mintegy 9 ezer fő, ami szerintük is a kedvezőbb forgatókönyvnek felel meg, mivel a természetes fogyás, az asszimiláció és a migráció közül az utóbbi tényezőt tekintik a leginkább bizonytalannak. A 2001-2008 közötti magyarországi bevándorlási adatok tükrében már viszonylag pontosan meghatározható az elvándorlás tényleges hatása a népességszám változására, ami sokkal jelentősebbnek tűnik, mint ahogy azt MOLNÁR J. és MOLNÁR D. I. (2005) megbeccsülte. Ennek alapján állíthatjuk, hogy a kárpátaljai magyarság lélekszáma a legközelebbi ukrán népszámlálás alkalmával csak szerencsés esetben fogja elérni a 140 ezer főt, valószínűleg inkább alatta marad. Mindez részben azon is múlik, hogy a kárpátaljai magyarság tagjai közül áttelepültek milyen arányban maradnak „kettős tartózkodásúak”.

Az etnikai arányok várhatóan nem fognak jelentősen eltolódní, mivel Ukrajna egészét általában hasonló, vagy még nagyobb népességfogyás jellemzi. Kárpátalján lehet némi változás a máramarosi ruszinok (ukránok) esetében a kedvezőbb természetes népmozgalmi mutatószámok miatt, bár az elvándorlás mértéke körükben is magas. MOLNÁR J. és MOLNÁR D. I. (2005) becslése szerint sem lesz jelentős arányeltolódás az etnikai szerkezetben, sőt egyes járásokban akár a magyarok arányának növekedése is várható. Az elvándorlás által teremtett helyzetet a legközelebbi (2010 körül várható) ukránai népszámlálás adataiból fogjuk pontosabban megismerni.

Az elvándorlás területi képe a települési adatok tükrében

A magyarság lélekszáma 1989 és 2001 között a legtöbb településen csökkent, növekedést csupán a nagyszőlősi járás néhány településén mérhettünk, épp azokon, ahonnan 2001 után nőtt a kivándorlás Magyarország irányába. Mindez rávilágít arra, hogy a Nagyszőlős–Ökörmező vonaltól keletre jellemző természetes gyarapodást a magyarság körében az anyaország irányába ható nemzetközi migráció, míg a ruszinok (ukránok) esetében a más országokba – főként Csehországba, Lengyelországba, Németországba vagy a tengerentúlra (SHAMSHUR, O. 1998) –, illetve Ukrajna más régióiba való elvándorlás csapolta le. A Kárpátaljára általában jellemző migrációs tendenciák a magyarokra éppúgy jellemzőek voltak, mint a ruszin-ukrán népességre. A magyarság leglátványosabbán Ungvár környékén szorult vissza 1989 és 2001 között (Kocsis K. et al. 2006;

MOLNÁR J.–MOLNÁR D. I. 2003), ám az ottani ukrán gyarapodás nem a természetes szaporulatból, hanem Kárpátalja más részeiből történő átköltözésekből származott, azaz Kárpátalja egészében az arányokon nem változtatott.

Az abszolút magyar többséggel (50–100%) rendelkező településeken élt 2001-ben a kárpátaljai magyarság 62%-a (kb. 93 ezer fő). A kárpátaljai áttelepülőknek szűk harmada került ki innen – mintegy 2000 fő 2001-ben, majd újabb közel 3800 fő 2001 és 2008 között. Tehát a 2001 után áttelepülőknek már a fele ebből a kategóriából került ki. 2001-ben az abszolút magyar többséggel rendelkező kárpátaljai falvak közül Forgolányból (861 magyar lakos 2001-ben) és Mezőkaszonyból (2087 magyar lakos) települtek át legnagyobb arányban az anyaországba (2. ábra), ráadásul Forgolány esetében ez az arány 2008-ig megduplázódott (3. ábra). A Tisza és a román határ közé szorult periférikus fekvésű, magyar többségű falvak közül még Nagypalád (1773 magyar lakos) és Akli (350 magyar lakos) esetében volt kimutatható az egyre fokozódó elvándorlás az anyaországba, ami a helyi közösséget a 2000-es évek második felére már nagymértékben érintette. Ugyanez igaz a Nagyszőlős és Beregszász között fekvő, 2001-ben nagyjából ezres lélekszámú magyarsággal rendelkező Mezőgecsére és Verbőcre is. A többi magyar többségű településen az áttelepülés 2001-ben a magyarság arányát még nem befolyásolta számottevően, ám a 2000-es évek második felére a fogyás felgyorsult. Míg 2001-ben ezen települések egykori lakosságának csupán 1–3%-a tartózkodott Magyarországon, addig ez az arány 2008-ra átlagosan 5–8%-ra emelkedett.

Már az ezredforduló körül is súlyos volt a helyzet azokon a településeken, ahol a magyarság jelentős kisebbségben élt, mivel ezek a települések adták 2001-ben a kárpátaljai magyarság negyedét (kb. 36 ezer fő), illetve a migránsok majd 40%-át (2400 fő 2001-ben, 2008-ig újabb 2300 fő, vagyis az azóta áttelepültek 30%-a). Főként nagyobb települések, városok és járási székhelyek tartoznak ide, mint Beregszász (12–13 ezer fős magyarság), Visk Nagyszőlős és Csap (3–4 ezres magyarság), továbbá Técső és Aknaszlatina (kb. 2 ezres magyarság). Az áttelepülés veszélye az 1990-es évek óta egyre jobban fenyegeti a helyi magyar közösségeket. FODOR Gy. (2005) is kiemeli, hogy a város lakó magyarok között magasabb az anyaországba való áttelepülés hajlandósága. Az áttelepülés üteme ugyan fokozódott 2001 után, de ez a növekedés – Beregszászt, a magyarság kárpátaljai fellegrátját kivéve – kisebb mértékű volt, mint az előző csoportban (FODOR Gy. 2004). Beregszász teljes (!) lakosságának azonban legalább tizede települt át Magyarországra 2008-ig. Hasonló a helyzet a román határ és a Tisza között fekvő mintegy félezres Csomafalván, ahol 2001-ben még 70 magát magyarnak valló élt, míg 2008-ban már 36 csomafalvai tartózkodott Magyarországon. A szintén itt fekvő kétezres Feketeardóról, ahol a magyarság létszáma 2001-ben mintegy 700 fő volt, 2001-ben még csak 9 fő, 2008-ban viszont már 127 fő tartózkodott Magyarországon, azaz 8 év alatt a település magyarságának nagyjából 15%-a települt át.

2001-ben a szórványban (1–10%) élő magyarság alkotta a kárpátaljai magyarok 13%-át (kb. 20 ezer fő), ám a Magyarországra áttelepülők negyede (1600 fő) érkezett innen. Lényegében három nagy település alkotja ezt a csoportot: Munkács, Ungvár (7–8 ezres magyarság, 2001) és Huszt (kb. 2 ezres magyarság, 2001), amelyek becslésünk szerint 2001 és 2008 között magyarságuk további 6–7%-át veszítették el az áttelepüléssel. A Magyarországra való átköltözés azonban még így is kisebb mértékben nőtt, mint az előző csoportokban, mivel a 2001 után áttelepülteknek már csupán 15%-a került ki innen (1200 fő).

A magyar előfordulással rendelkező településeken (1% alatt, de legalább 1 fő) 2001-ben összesen alig ezer magyar élt (a kárpátaljai magyarság 0,6%-a), ám az innen hazánkba érkezett migránsok száma 2001 és 2008 között megduplázódott, majdnem elérte a fél-

ezer főt, azaz a teljes asszimiláció mellett az elvándorlás is jelentős létszámcsökkenést idéz elő. Ezek a települések azok, ahonnan 2008-ra az elvándorlás következtében becsléseink szerint lényegében eltűnt a magyarság. A települések zömében 10 fő alatt maradt a magyarok létszáma 2001-ben, az ennél népesebb magyar közösséggel rendelkező települések közül Tiszaszászfalu, Gorond és Szőlősegres esetében a Magyarországra áttelepülők létszáma 2001-ben vagy 2008-ban már meghaladta az ott élő magyarság létszámát, ám Szőlősvérgárdó esetében is az áttelepülők létszáma eléri a 2001-es magyarság létszámának kétharmadát.

Sajátosságként megemlítendő, hogy emellett vannak olyan kizárólag ruszinok (ukránok) lakta kisebb települések is, mint Perekraszna (volóci járás), vagy Oroszkucsova (munkácsi járás), amelyek lakosságuk 4–6%-át veszítették el a Magyarországra való átköltözéssel.

2. ábra A magyarok és az Magyarországra áttelepültek aránya Kárpátalja településein (2001)
 I. magyar többségű települések (50–100%): a – jelentős arányú áttelepüléssel és jelentős áttelepülés miatti fogyással;
 b – jelentős arányú áttelepüléssel; c – nem jelentős áttelepüléssel;
 II. magyar kisebbséggel rendelkező települések (10–50%): a – jelentős arányú áttelepüléssel és jelentős áttelepülés miatti fogyással; b – jelentős arányú áttelepüléssel; c – nem jelentős áttelepüléssel;
 III. szóránymagyarság (1–10%): a – a jelentős áttelepülés miatt megszűnőben; b – nem jelentős áttelepülés;
 IV. magyar előfordulás (1% alatt): a – jelentős áttelepülés miatt megszűnőben; b – nem jelentős áttelepülés;
 V. magyar népesség nélküli települések: a – van kitelepülés; b – nincs kitelepülés

A 2001. évi ukrán népszámlálás, a BÁH és a KSH adatai alapján saját számítás. Alaptérkép: MTA FKI.

Figure 2 The share of Hungarians and the rate of relocation in the settlements of Transcarpathia (2001)

- I. Hungarian-majority settlements (50–100%): a – a significant proportion of relocation and significant declining due to emigration, b – a significant proportion of relocation, c – no significant relocation;
 II. Relevant Hungarian minorities (10–50%): a – a significant proportion of relocation, significant population declining due to emigration, b – a significant proportion of relocation, c – not relevant relocation,
 III. Hungarian diaspora (1–10%): a – disappearing because of the substantial relocation, b – relocation is not significant;
 IV. Hungarian prevalence (1%): a – disappearing because of the substantial relocation, b – not momentous relocation;
 V. Settlements without Hungarian population: a – notable emigration, b – there are no emigration;
 Settlements: Ungvár – Uzhgorod; Munkács – Mukachevo; Szolyva – Svalyava; Beregszász – Beregovo; Huszt – Hust; Técső – Tjachiv; Rahó – Rahiv; Csap – Chop; Mezőkaszony – Koson; Mezőgecsa – Gecha; Verőcs – Verbovets; Forgolány – Forgolan; Nagypalád – Vel. Palád; Akli – Okli; Nagyszőlős – Vinohradiv; Feketeardó – Chornotisiv; Visk – Viskovo; Aknaszlatina – Solotvino

Edited by DÁVID KARÁCSONYI and ÁRON KINCSES according to datas of Census 2001 of Ukraine, Office of Immigration and Nationality of Hungary and Central Statistical Office of Hungary. Basemap: GRI HAS.

A kárpátaljai magyarság létszáma a magyarországi elvándorlás hatására 2001 és 2008 között olyan mértékben csökkent, hogy az a vélhetően természetes szaporodást mutató falvak – főként a nagyszőlősi járásban – lélekszámát is jelentősen megcsapolja. Nem beszélve azokról a helyekről – főként a beregszászi, ungvári járásban – ahol a természetes fogyás volt jellemző a magyarság körében. Az elvándorlás eredményeként a leginkább a szóránymagyarság fog eltűnni, s ezáltal növekedni fog a magyarság koncentrációja a határ mentén. A szóránymagyarság visszaszorulása nem annyira a határtól távolabbi helyeken – rahói járás –, mint inkább az etnikai tömb szélén, a Kárpátok hegylábi településein jellemző.

3. ábra A magyarok aránya 2001-ben, illetve a 2001 és 2008 között áttelepültek aránya Kárpátalja településein
- I. magyar többségű települések (50–100%): a – jelentős arányú és jelentősen fokozódó áttelepüléssel; b – kisebb arányú de fokozódó áttelepüléssel; c – kisebb arányú, csak részben fokozódó áttelepüléssel;
  - II. magyar kisebbséggel rendelkező települések (10–50%): a – jelentős arányú és jelentősen fokozódó áttelepüléssel; b – kisebb arányú, csak részben fokozódó áttelepüléssel;
  - III. szóránymagyarság (1–10%): a – jelentős és fokozódó áttelepüléssel; b – kismértékű de fokozódó áttelepüléssel; c – nem jelentős áttelepülés; IV. – 1% alatti magyarság

A 2001. évi ukrán népszámlálás, a BAH és a KSH adatai alapján saját számítás. Alaptérkép: MTA FKI.

Figure 3 The share of Hungarians (2001) and the emigration rate between 2001 and 2008 by settlements of Transcarpathia

- I. Hungarian-majority settlements (50–100%): a – large-scale and significantly increased relocation, b – smaller but growing percentage of relocation, c – small, but slightly growing share of relocation;
- II. Settlements with Hungarian minority (10–50%): a – significant rate and significantly increased relocation, b – small scale and just partly growing relocation; III. Hungarian diaspora (1–10%): a – a significant and growing relocation; b – a small but growing relocation, c – not significant relocation, IV. – Hungarian population below 1%

Settlements: see Figure 2.

Edited by DÁVID KARÁCSONYI and ÁRON KINCSES according to datas of Census 2001 of Ukraine, Office of Immigration and Nationality of Hungary and Central Statistical Office of Hungary. Basemap: GRI HAS.

Aktuális és várható fejlődési tendenciák

A jelenlegi vándorlási folyamatok ugyan nem extrapolálhatók, de az ekkora mértékű elvándorlás elvileg önmagában is elegendő lenne ahhoz, hogy 70 év alatt az ukrán magyarság létszáma a felére csökkenjen, nem beszélve az emiatt elmaradó természetes sza-

porulatról, a lakosság elöregedéséről, illetve az asszimilációról. Ezzel szemben az is egyértelmű, hogy a népességfogyás általános probléma Ukrajnában, továbbá a nagyarányú elvándorlás etnikai összetételtől függetlenül egész Kárpátalját sújtja. Ebből következik, hogy a kárpátaljai magyarság jelentős elvándorlása és számának megfogyatkozása elsősorban nem etnikai, hanem sokkal inkább demográfiai, illetve gazdasági problémákkal függ össze.

A kettős állampolgárság alternatívájaként a „kettős tartózkodás” jelenik meg. Eszerint a kárpátaljai magyarok továbbra is rendelkeznek hivatalos ukrain lakhellyel, ami csupán kiegészül a magyarországi tartózkodási hellyel. Persze ezek a személyek egyre inkább Magyarországhoz fognak kötődni, azaz jórészüket előbb-utóbb kénytelen lesz feladni kárpátaljai otthonát.

Ezen tényezők, illetve a politikai, geopolitikai háttér ismeretében belátható, hogy a kárpátaljai magyarság helyzete a 2000-es évekre aggasztóvá vált. Ilyen körülmények között különösen nagy figyelmet kellene szentelni ezen régióknak, ami az itt élő magyarság viszonylag kis létszáma miatt sokkal ritkábban kerül a középpontba, mint az erdélyi vagy a felvidéki magyarság helyzete. (A szerzők személyes tapasztalata, hogy ezt sok helybéli sérelmezi is.)

Más kérdés, hogy az ukrán többség a magyarsággal szemben sokkal nagyobb toleranciát mutat (pl. a szimbólumok, az ukrán zászló mellett a magyar trikolor használata a magyar többségű települések közintézményein, turul szobor felállítása a munkácsi várban, utcanevek [ERŐSS Á. 2009], határnyitás Kisszelmencnél, és általában a magyarság nagyobb presztízse a többségi nemzettel szemben stb.), mint néhány más szomszédos ország kormánya vagy a többségi nemzethez tartozó lakosa (pl. szlovákiai nyelvtörvény, atrocitások a magyar lakossággal szemben). Ukrajnában a magyarsággal szemben fogantatosított intézkedések (pl. ukrán nyelvhasználat az iskolákban, ukrán érettségi) sokkal inkább az orosz-ukrán vetélkedés „melléktermékei”, mintsem magyarellenes megnyilatkozások, ami azonban a tényen, a kisebbségi jogok figyelmen kívül hagyásán sajnos nem változtat. Valójában politikai értelemben Kijevből Kárpátalja már-már „alig látható”. Legkirívóbb eseként a verecke emlékmű felépítése körüli huzavona, illetve annak többszöri megrongálása említhető, ami a galíciai, leMBERGI ukrán nacionalista extrémizmus felerősödése volt. Ez a radikalizálódás sok békés ukrán (főként oroszajkú ukrán) nemtetszését is kiváltja. A kárpátaljai magyarság mindazonáltal létszámánál fogva is kevesebbszer kerül a hazai média reflektorfényébe, jóllehet gyors, de látszólag békés és csendes sorvadásra ítéltetett.

Egyre valószínűbb, hogy Ukrajna hosszú távon Kelet és Nyugat határmezsgyéjén fog állni, de a Kelethez való csatlakozása sem kizárható. A térség helyzetét csak az európai határ menti társadalmi-gazdasági együttműködések segíthetik. A Kárpátok Eurorégió (ILLÉS I. 2002; SÜLI-ZAKAR I. 2000, 2004) inkább európai szegényháznak tekinthető, mivel Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia és Ukrajna legszegényebb térségeit foglalja magában. A gazdasági, kulturális és turisztikai kapcsolatok terén ugyan van haladás (SÜLI-ZAKAR I. 2004), de számos kérdés továbbra is felvetődik. Az egyik legfontosabb kérdés a vízümpolitikához kötődik, amit 2008-tól immár EU-s – schengeni övezet – szinten kellett megoldani. A hazai politika ebben szerencsére élen jár a lengyel, illetve főként a szlovák példához képest pl. a vízumhoz jutás segítése kapcsán. Az anyaországgal való kapcsolattartást akadályozza, hogy a határátkelők túlszűfoltak, a két ország közötti közlekedés kiszámíthatatlan (BALCSÓK I. – DANCS L. 2001). Az újabb átkelők nyitása hosszasan elhúzódik, ráadásul a Csap és Záhony közötti vonatközlekedést kivéve a két ország között nincs más menetrendszerinti tömegközlekedési összeköttetés, ami a Magyarországra való ingázást nehezíti.

Vannak pozitív tényezők is, azaz a határmenti fekvésből Kárpátalja még profitálhat. Az M3-as autópálya Nyíregyházáig való kiépítése épp a határ túloldalán, Kárpátalja gazdasági helyzetén lendít, mivel a jó közlekedési adottságokat kihasználva Európából számos befektető érkezik ide, akik a keleti piacokon éppen csak „belül” akarnak lenni az adókedvezményeket és az olcsó munkaerőt kihasználva (TÓTH G. 2005). Csap környékén ez egyre látványosabban mutatkozik meg (BARANYI B.–BALCSÓK I. 2004). Itt épült föl például Kárpátalja legnagyobb ipari üzeme, a tiszasalamoni Škoda-gyár. Hosszabb távon tehát a határmenti magyar többségű zónában – ukrain viszonyokhoz mérten – látványosabb gazdasági fellendülés várható, ami már napjainkban is kimutatható. Kárpátalján – ukrain viszonylatban – az ungvári, munkácsi és nagyszőlősi járásokban, továbbá Beregszász térségében alacsonyabb a munkanélküliség (Derzskomszat adatok), ráadásul a havi átlagkeresetek is relatíve magasabbak. A foglalkoztatottsági arány pedig a Csap–Ungvár–Munkács–Beregszász négyszögben a legkedvezőbb Kárpátalján belül. A határ menti térség Ukrajnán belüli relatív fejlettsége eléri a nagyvárosok (Lviv, vagy akár Kijev) környékének szintjét. Ez a fejlettség Ukrajna nyugati határai közül a magyar határ mentén mutatható ki a legmarkánsabban, míg ettől elmarad a lengyel határ mente, a szlovák határ menti fejlettség pedig csak Ungvár közelségének köszönhető. Mindez hosszabb távon akár az anyaországban tartózkodó kárpátaljai magyarok hazatelepülését is segítheti, akik nyelvi, kulturális és üzleti kapcsolataik révén a leginkább profitálhatnak a fellendülésből – ez azonban egyelőre várat magára. Pozitív jel, hogy a kivándorlás mértéke a Csap–Ungvár–Munkács–Beregszász négyszögben csak kis mértékben emelkedett. A jobb munkalehetőségek azonban pont a belsőbb terekből vonzhatnak egyre nagyobb számban ukrán etnikumú lakosságot, ami az etnikai arányokat is módosíthatja.

Utolsó kérdésként fontosnak tartjuk kiemelni az otthon maradás vagy áttelepülés dilemmáját, ami a hazai magyarságpolitika régi vitatémája. Az előbbi cél főként a magyar nemzetpolitika sajátosága, az utóbbi pedig olyan, hazatérést ösztönző országokat jellemez, mint Németország vagy Izrael. Az 1993 és 2008 közötti időszakban majdnem 30 ezer – zömmel magyar etnikumú – ukrán állampolgár települt át Magyarországra, ami ugyan pozitívan hatott hazánk demográfiai viszonyaira (RÉDEI M.–KINCSES Á. 2008), de igen súlyosan érintette a kárpátaljai magyarság demográfiai helyzetét. A 30 ezer fő körülbelül egy évi magyarországi természetes népességfogyásnak felel meg, azaz önmagában is ellensúlyozta a hazai népességfogyást a kárpátaljai magyarok áttelepülése. A hazai népességfogyás súlyos társadalmi-gazdasági problémákat vet föl – eltartási arányok, adófizetés, társadalombiztosítás –, amit nyilván a nemzetközi migráció révén lehetne ellensúlyozni (HABLICSEK L. 2004). Állandó politikai viták tárgyát képezi, hogy ez a bevándorlás honnan származzék. Amennyiben a migránsok a környező országokból érkeznek, beolvadásuk gyakorlatilag „azonnal” végbemegy, ám ezáltal kénytelenek lennénk föladni az otthon megmaradást segítő politikát, és lemondanánk a határainkon túlélő magyarság társadalmi-regionális pozícióinak megőrzéséről. Fontos kiemelni, hogy az Ukrajnából áttelepülők mind korösszetételüket, mind az adózók arányát, mind az iskolai végzettségüket tekintve igencsak kedvezően hatottak a hazai népességre (BALCSÓK I.–DANCS L. 2001; BARANYI B.–BALCSÓK I. 2004; FODOR GY. 2005), azaz itt korántsem olyan emberekről van szó, akik terhet jelentenének a hazai szociális ellátás számára.

De mi a helyesebb út, mi a fontosabb? Hogy megmaradjon a magyarság Kárpátalja azon településein, amelyek egy évezreden át a magyarság kulturális terét képezték, és ott szép lassan, de megállíthatatlanul olvadjon bele a többségi nemzetbe, vagy a hazai demográfiai torzulásokat az ő bevándorlásukkal ellensúlyozzuk? A politika vélhetően sokat, és egyre többet fog vitázni erről az idővel egyre inkább drámaivá váló kérdésről. Itt csupán adalékokat kívántunk adni a témához.

Összefoglalás

Az ezredforduló óta az elvándorlás következtében arányaiban a kárpátaljai magyarság fogyása vált a leggyorsabbá a Kárpát-medencében. A népességfogyás azonban Kárpátalja egészét éppúgy sújtja, mint Ukrajnát, azaz nem annyira etnikai kérdésről, inkább demográfiai problémáról van szó. A népességfogyás fő összetevője a Nagyszőlős–Ökörmező vonaltól nyugatra a természetes fogyás, míg keletre az elvándorlás. Kárpátalja keleti fele – benne a zömében magyarok lakta nagyszőlősi járással – kedvező természetes népmozgalmi adottságainak köszönhetően sajátos sziget Ukrajnán belül, ami kihat egész Kárpátalja viszonylag kedvezőbb demográfiai helyzetére, a népesség korösszetételére. A Magyarországra történő elvándorlás a hivatalos ukrán statisztikákban alig jelenik meg, mivel itt főként „kettős tartózkodásról”, cirkulációs migrációról van szó, azaz az elköltözők – a földrajzi közelség okán – nem hagyják föl kárpátaljai otthonukat sem. Az anyaországba történő áttelepülés mutatószámaiból (2008-as BÁH adatok) kitűnik, hogy a korábbi népesség-előreszámítások (MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005) jóval alulértékelték az elvándorlásból eredő várható népességfogyást a magyarság körében 2001 és 2010 között. Annak ellenére, hogy a magyarság nagyarányú elvándorlása vélhetően nem idéz elő jelentős etnikai szerkezetmódosulást, mégis számos társadalmi-gazdasági és politikai kérdés vetődik föl. Ezek a kérdések zömmel az otthon maradás gazdasági-politikai ösztönzése (befektetések, közlekedési kapcsolatok javulása, vízumengedmények), illetve az anyaországba áttelepülés alternatívája (hazai demográfiai torzulások javítása, adózás, társadalombiztosítás) közötti választás kapcsán merülnek föl.

IRODALOM

- BALCSÓK I. – DANCOS L. 2001: A határon átnyúló kapcsolatok lehetőségei Magyarország egyik leendő schengeni határán. – Földrajzi Konferencia, Szeged. 13 p.
- BARANYI B. – BALCSÓK I. 2004: Határmenti együttműködés és a foglalkoztatás – kelet-magyarországi helyzetkép. – Műhelytanulmányok, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest. 24 p.
- DÖVÉNYI Z. – KARÁCSONYI D. 2008: A munkanélküliség és a jövedelmek területi különbségei Ukrajnában. – Tér és Társadalom 4. pp. 159–188.
- ERŐSS Á. 2009: Beregszász utca nevei a geopolitikai változások tükrében. – In: BAJMÓCZY P. – JÓZSA K. – PÓCSI G. (szerk.): Geográfus Doktoranduszok IX. Országos Konferenciája – Társadalomföldrajzi előadások. Szeged. (elektronikus dokumentum)
- FODOR GY. 2003: Kárpátalja demográfiai jellemzése a népszámlálások adatainak tükrében. – In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): Társadalomföldrajz-településfejlesztés I. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 81–95.
- FODOR GY. 2004: Demográfiai változások Kárpátalján az 1989-es és a 2001-es népszámlálás között. – In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 347–353.
- FODOR GY. 2005: A beregszászi járás népességföldrajzi adottságai. – In: CZIMRE K. (szerk.): Kisközségtől az eurorégióig. Didakt Kft. Debrecen. pp. 101–112.
- FUTÓ P. 2009: Irreguláris migráció Magyarországon. – Clandestino kutatási projekt összefoglaló jelentése, (<http://www.clandestino.eliamep.gr>) 4 p.
- GEREŐFFY A. 2006: Migration to Hungary. – Immigrants, policies and migration system: An ethnographic comparative approach (<http://www.eliamep.gr/eliamep/content/Folder.aspx?d=11&rd=5565300&f=1368&rf=2036318440&m=-1&rm=0&l=1>) 25 p.
- HABLICSEK L. 2004: A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására. – Demográfia. 47. pp. 300–320.
- ILLÉS I. 2002: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 362 p.
- KÉSZ A. 2008: Kárpátaljai diplomás betelepülők az Észak-alföldi Régióban. – Határhelyzetek, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest. pp. 155–167.

- KOCSIS K. – BOTTLIK ZS. – TÁTRAI P. 2006: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régióban (1989–2002). – MTA FKI, Budapest. 197 p.
- MALYNOVSKA, O. A. 2006: Trans-border Migration of the Population of the Ukrainian Western Frontier Areas in the Context EU Enlargement. – Reports&Analyses, Center for International Relations, Varsó. 8 p.
- MOLNÁR D. I. 2005: Migrációs tendenciák Ukrajnában a függetlenség kivívását követően. – In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): Tájak–Régiók–Települések. Tisztelegés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt. Debrecen. pp. 274–278.
- MOLNÁR D. I. 2009: Népmozgalom. – In: BARANYI B. (szerk.): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói 11. MTA RKK–Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest. pp. 164–186.
- MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2003: Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001- évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. – In: GYURGYÍK L. – SEBŐK L. (szerk.): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002. Teleki László Alapítvány, Budapest. pp. 62–71.
- MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség. 115 p.
- MOLNÁR J. 2006: A kárpátaljai magyar közösség helyzete, perspektívái. – A Magyar Köztársaság Elnöke által kezdeményezett, 2006. május 4-én a Sándor-palotában megrendezett konferencián elhangzott előadás írott változata. 7 p.
- RÉDEI M. – KINCSES Á. 2008: A szomszédból érkező migránsok hatása a hazai gazdasági és társadalmi különbségekre. – Közép-európai Közlemények, Geográfusok, regionalisták és történészek tudományos szemléje. 1. 1. pp. 3–17.
- SHAMSHUR, O. 1998: Migration Situation in Ukraine: International Cooperation Related Aspects. – Migration, 29-30-31, The Former Soviet Union, Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung, Berlin. pp. 29–44.
- SÜLI-ZAKAR I. 2000: A falusi térségek átlakulása a Kárpátok Eurorégióban. – A Falu 15. 1. pp. 61–70.
- SÜLI-ZAKAR I. 2004: A Kárpátok eurorégió interregionális szövetség stratégiai fejlesztési programja. – Róna-Régió Kft., Nyíregyháza. 63 p.
- TÓTH G. 2005: Az autópályák szerepe a regionális folyamatokban. – KSH, Budapest. 128 p.
- TÓTH P. P. 2002: Nemzetközi vándorlás – Magyarország (1990–2000). – KSH Népeségtudományi kutatóintézet, készült a Népesedési Kormánybizottság Migrációs Bizottsága 2002. évi programja keretében. 16. p.